

Válasz Gecsényi Lajos, Monok István és Szijártó M. István opponensi véleményére

Szeretném mindenekelőtt opponenseimnek megköszönni, hogy vállalták a Magyar Udvari Kancellária 16–17. századi történetéről készített disszertációm bírálatát. Különösen hálás vagyok ezért, mert a választott téma terület, a hivataltörténet, nem tartozik a történettudomány legolvasmányosabb munkáit termelő részdiszciplínák közé, és ez alól művem sem kivétel. Köszönöm az elismerő szavakat, köszönöm a kritikai megjegyzéseket, valamint a felvetett problémákat, kérdéseket, amelyekre a következőkben legjobb tudásom szerint igyekszem válaszolni.

Monok István bírálatában felvetette a Magyar Udvari Kancellária hivatalnokai személyes és hivatali kapcsolatrendszerének kérdését, ahogy Gecsényi Lajos is jelezte a patrónus-kliens rendszer mélyebb elemzésében rejlő esetleges lehetőségeket. A kapcsolatrendszerek fontosságával a kora újkorban magam is egyetértek, egy mélyebb elemzésnek azonban gátját képezi a rendelkezésre álló adatok töredezettsége. A 172 hivatalnoki életrajzot tartalmazó 141 oldalra rúgó életrajzi adattár első ránézésre imponánsnak tűnik, de sajnos a feltárt adatok számos személy esetében igencsak hiányosak. Nem sikerült olyan hivatalnoki hagyatéokra bukkanni, amely lehetőséget biztosítana ilyesfajta, átfogó jellegű vizsgálat elvégzéséhez. A kancelláriai iratanyag pusztulása miatt a hivatal fennmaradt levéltári egységei igencsak töredékesen tartalmazzák a kérdés elemzéséhez felhasználható levelezéseket, leginkább az MNL OL A 32 Litterae privatorum állaga jöhet szóba ezen a téren. A nagyarányú iratpusztulás részben a korabeli körülményekre, a megfelelő iratörzési feltételek, így például a hivatali épület hiányára, részben a 19. század közepén lezajlott iratselejtezésekre megy vissza, hogy röviden válaszoljak opponensem további felvetésére. A tisztviselői csoportok közül leginkább a titkárok köre ragadható meg, ezért a rendelkezésre álló források alapján igyekeztem őket a kapcsolati hálójukon keresztül is bemutatni. A titkárok jól láthatóan szoros kapcsolatban álltak más hivatalok velük egy szinten elhelyezkedő tisztviselőivel. Emögött nyilván az egymás ügyintézését elősegítő, észszerű együttműködés áll. Ugyanakkor – ahogy ez a titkárokat bemutató fejezetből kiderül – a személyes kapcsolatok nem, vagy alig alakulnak át családi kapcsolatokká (kivételt képez Himelreich Tiburtius), a titkári csoport továbbra is Magyarország felé fordul családi kötődéseivel. Ezen a ponton megjelenik egy másik korlát, amely nem csupán a kapcsolattörténeti kutatások gátját képezi, hanem a kancelláriai hivatalnokok értelmiségtörténeti szerepének, a magyar hivatalnokságon belül elfoglalt helyének a megítélését is nehezíti. A Magyar Kancellária hivatalnokainak elhelyezése ugyanis nem lehetséges a magyar hivatalnoki kar másik fontos bázisát képező, a Magyar Kamarában és alárendelt szerveiben, mindenekelőtt a harmincadigazgatásban dolgozó hivatalnokok pályafutásának a feldolgozása nélkül. Fallenbüchl Zoltán e téren elvégzett munkálatai, valamint Gecsényi Lajos tanulmányai megvetették az alapot, de egyelőre a folytatás, a hivatalnokság származására, tanultságára, rekrutációjára, karrierlehetőségeire, családi kapcsolataira, hivatali munkához való viszonyulására vonatkozó teljes körű feldolgozás hiányzik. Azt már csak félve jegyzem meg, hogy az igazságszolgáltatás terén tevékeny, személynők vezette kisebb kancellária, a későbbi királyi tábla feldolgozása legalább ennyire fontosnak tűnik. E két központi szerv hivatalnokságának ismerete hiányában a kancellária hivatalnokaira vonatkozó mindenfajta megállapítással nagyon óvatosan kell bánni. Nem szabad azt sem feledni, hogy a kancellária milyen kis hivatal volt, a tárgyalt korban 6–8–10 emberből állt mindössze, míg a Magyar Kamarán 1566-ban 28-an, 1635-ben 32-en, 1675-ben 36-an dolgoztak (Kenyeres István: A „fiscal military state” és a Habsburg monarchia a 16–17. században. In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. I–II. kötet. Bp. 2016. I. 112–113.), a harmincadigazgatás pedig a 17. század elején mintegy

100 embernek, harmincadosnak és ellenőrnek adott elfoglaltságot (Benda Kálmán: A királyi Magyarország tiszti címtára 1606–1608. In: Levéltári Közlemények 43. (1972) 275–278).

Hogy mit vittek a kancelláriai tisztviselők a hivatalból magukkal, az csupán ezen hivatalok működésének a feltárása után dönthető el véglegesen. A királyi tábla feldolgozását ennek kapcsán különösen indokolja, hogy a 17. században négy kancelláriai titkár is továbblépett személynökknek (Lippay János, Orossy György, Orbán István, Maholányi János). Az 1650–1699 között működő hét személynök közül négy volt kancelláriai titkár, az 50 hivatali évből 35-ben irányították a királyi táblát, tehát bőven volt idejük a korábban Bécsben kialakított kancelláriai hivatali gyakorlatukat Magyarországra átültetni. Az alsóbb szinten álló jegyzők által magukkal vitt gyakorlat egymástól ugyancsak erősen eltérő lehetett, hiszen köztük jónéhány olyan személy akadt, aki csak egy-két évet töltött a hivatalban, amely kevés lehetett egy életet meghatározó hozzáállás kialakításához (magam ezt az időt a hivatalnokok esetében legalább tíz, tizenöt évre becsülöm, ráadásul a kancellárián az egyes titkárok eltérő hivatali gyakorlata eltérő hozzáállásokat alakíthatott ki). De voltak olyan személyek is, mint a dolgozatban emlegetett Csányi Bernát vagy Miklóssy Ferenc, akik minden jel szerint csupán az írás hatalmába vetett hitet vitték magukkal, és ennek jegyében az irathamisítás terén tűntek ki (194. oldal). Érdekes lehetőséget kínálhat a főpap-kancellárok ehhez kapcsolódó vizsgálata, izgalmas lenne tehát annak nyomon követése, hogy átültettek-e valamit az egyházigazgatás terére világi hivatalukban kialakított ügykezelési gyakorlatukból. Sajnos a forrásadottságok e téren is megálljt parancsolnak a fantáziának, egyedül talán az esztergomi érsekek esetében lehetne egy ilyesfajta próbálkozás, de ehhez mindenképpen szükséges lenne az egyházigazgatási anyagot magában foglaló helynöki levéltárnak (ma nagyszombati érseki levéltár) kutatásba való bevonása, amely egyelőre nehézségekbe ütközik.

Szintén Monok István vetette fel a kancellária magyar művelődéstörténetben, kultúrközvetítésben betöltött szerepét. Ennek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Eredetileg terveztem is egy ilyen tárgyú, összefoglaló fejezet elkészítését, de végül erről lemondtam. Problémaként jelentkezik ebben az esetben is, hogy egy ilyenfajta vizsgálathoz teljesebb forrásanyagra, elsősorban kapcsolattörténeti vonatkozású forrásokra lenne szükség. Így maradtak a dolgozatban elszórtan megjelenő utalások, illetve az életrajzi adattárba befoglalt adatok. Már a kancelláriai archontológiára vetett durva pillantás is meggyőző a kancellária jelentőségére tett utalás igazáról. A 16. századi kancellárok, alkancellárok, titkárok csoportjában számos kiváló humanistát találunk, akik nélkül a magyar művelődéstörténet jóval szegényebb lenne, és akik számára a bécsi jelenlét sokat jelenthetett: Szalaházy Tamás, Oláh Miklós, Liszthy János, id. Draskovich György, id. Forgách Ferenc, Dudith András, Bocskay György, Istvánffy Miklós, Joó János, Verancsics Faustus, Himelreich Tiburtius. De nem csupán a kancelláriai főtitkárviselők között találunk izgalmas személyiségeket, a jegyzői csoport is imponáló névsort produkál: Pécsi Kis Péter, Szentgyörgyi Gábor, Liszthy Sebestyén, Vízkelethy Jakab, Berzeviczy Márton, Zercheky Benedek, Kubinyi László stb. A főpap-kancellárok terén a 17. században nem érzékelhető változás, elég legyen itt a Fugger-könyvtárat megvásároló Lippay Györgyre, vagy a magát rézmetszőként is kitüntető Szelepcsényi Györgyre utalni. Azonban további kutatásoknak kell tisztáznia, hogy miként alakult a helyzet a 17. század során más hivatalnoki csoportok esetében, vajon milyen kulturális igények alakultak ki és munkálkodtak e kor hivatalnokaiban. A standard tudásanyagot kínáló középiskola a 17. századra kiváltotta az egyetemlátogatást, és egyelőre nehezen érzékelhető, hogy a középiskolai tudásháttér miként hatott az ő esetükben.

Nem könnyű kérdés, amit opponensi véleménye vége felé vetett fel Monok István, hogy vajon a kancellária hivatalnokai ügyeket akartak megoldani vagy az ügyeket adminisztratív módon elrendezni. Úgy érzem, hogy a kora modern kor hivatalnoka még nem jutott el oda, hogy

látszattmegoldásokkal éljen, hogy szükségét érezze az utóbbi megoldások alkalmazásának. Mindenekelőtt szeretnék ezeknek a hivataloknak a sajátosságaira, maitól eltérő jellegére utalni. Még nincsenek végletekig standardizált ügymenetek, csak lassanként kezd kiformalódní a hivatali gyakorlat, amelynek egyik első lépése a formuláriumok használata annak érdekében, hogy az egy típusú ügyek egyformán kerüljenek intézésre, de az ügy elintézését továbbra is nagymértékben meghatározza, hogy ki a kezdeményezője. Ezért fordulhat az elő, hogy bizonyos esetekben a kancelláriai hivatalnok nem csupán a kancellárián intézi az ügyet, hanem más hivatalban is egyengeti az útját, igénybe veszi hozzá saját egyéni kapcsolatait, és persze megbízója pénzét. Ez tükröződik vissza a dolgozatban is felhasznált Szikszay Mihály és Rákóczi György között folytatott levelezésben (Szilágyi Sándor: A Rákóczyak levéltárából 1611–1630. 2–4. közlemény. In: Történelmi Tár 1894, 106–134., 656–680., 1895, 104–144) és abban a szintén ismertetett esetben, amikor Somogyi Ferenc jegyző szorgalmasan szaladgál a bécsi központi hivatalok között, hogy 1683 ballépései a Batthyány család számára ne járjanak végzetes következményekkel (Somogyi Ferenc levelei Batthyány Kristófhhoz, MNL OL P 1314 Nr. 43778–43846).

Felmerült az a kérdés is, hogy a Magyar Udvari Kancellária eredményessége hogyan értékelhető a magyar köztörténet szempontjából. Véleményem szerint a kancellária a tárgyalt korszakban a magyarországi ügyek folyamatos intézésében nélkülözhetetlen szerepet játszott, elsősorban közvetítő és kiegyenlítő szerepét kell kiemelni. Jelentőségét növeli, hogy a monarchia központjában való tartózkodásuk miatt főtisztviselőinek számos esetben kellett véleményt nyilvánítania magyarországi szakértőként. Ugyanakkor fontos szem előtt tartani, hogy a hivatal működését, a magyarországi rendiség szolgálatában tett lépéseit esetenként döntően befolyásolta az ügyben eljáró hivatalnok egyéni habitusa, személyes kapcsolatrendszere, műveltsége, az uralkodóval való viszonya, nem is beszélve egyéni ambícióiról, karriervágyáról. Opponensem számára túlzásnak tűnő óvatosságomat tovább növeli, hogy meglátásom szerint a Magyar Kancelláriáról csupán az egész rendszer ismeretében lehet véleményt alkotni. Szükséges ehhez legalább a Magyar Kamara, illetve a vele szorosan összedolgozó Udvari Kamara, továbbá a hadiügyekben illetékes Haditanács történetének feltárása. Ahogy a Magyar Kancellária esetében az egyes hivatalnokok egyénisége döntő szerepet játszhat, ugyanez áll más hivatalok esetében is. A Habsburg Monarchia kora újkori központi szerveinek ügyintézésé kapcsán egy folyamatosan változó erőterrről kell beszélni. Ha többet akarunk tudni erről a világról, akkor a központi hivatalok előbb emlegetett története mellett minél több egyéni ügynek a feldolgozását kellene elvégezni, hasonlatosan, de még mélyebben, mint a dolgozatban kísérletként megírt három ügyintézés története (Türk Dániel, bányavárosok, Ostrosith Mátyás). Az ügyfelek szempontjából történő ügyfeldolgozást részint a szükség szülte, és bár szorosan nem tartozik egy hivatal történetéhez (ahogy azt Gecsényi Lajos is megállapítja), mégis közvetve hozzájárul a Magyar Udvari Kancellária működésének jobb megismeréséhez és helyének pontosabb meghatározásához.

Köszönöm Szijártó Istvánnak a dolgozatban elkövetett terminológiai és nyelvi pontatlanságok számbavételét és a szakmai tévedések összegyűjtését. Mindenekelőtt törekedni fogok a személynevek egységes használatára. A nyelvi, fogalmazásbeli nehézkességek mögött részben a hosszú bécsi nyelvi szigetként való lét során kialakult egyéni fogalomhasználat áll, részben a köznyelvtől eltérő levéltárosi szaknyelv erős átsugárzása. A közérthetőség érdekében törekedni fogok e nyelvi sajátosságok kiküszöbölésére. Az eretnek szó használata kapcsán védelmemre hadd hozzam fel, hogy e mögött kivételesen nem valamifajta katolikus prepotencia rejtőzik, hanem alapvetőleg a korabeli forrásokban megjelenő terminus automatikus átvétele (érvényes ez a külön is említett 1917-es Veress Endre kiadványra, amely a Collegium Germanicum et Hungaricum anyakönyvét tartalmazza). Külön is ügyelni fogok,

hogy e valóban anakronisztikus, sértő kifejezés a szövegből kikerüljön. A jelzett szakmai jellegű tévedéseket, pontatlanságokat is a végleges szövegváltozatban minden esetben javítani fogom. Megjegyzést velük kapcsolatosan a következőkben csupán néhány esetben tennék.

A Hofkanzlei 1528 elején kelt instrukciójában kilenc expedíció szerepel, amelyek között a sziléziai és a lausitzi titkár valóban nem jelenik meg. Itt minden bizonnyal nem másról van szó, minthogy a való élet valószínűleg gyorsan felülírta az eredeti elképzelést. Már az instrukcióval közel egykorúnak tekinthető, 1528 folyamán készülhetett Hofstaat is más felállást tükröz, mint az instrukció, hiszen megjelenik benne Georg Logschau mint lausitzi titkár, aki azonban hosszú távon nem önállóan fog működni, hanem a Cseh Kancellária Bécsben működő részlegének német osztályán belül találja meg a maga munkaterületét (ÖZT I. 147.). Az 1530-as évek első felére datált Hofstaatban bukkan fel a külön sziléziai titkár egy fizetett írnokkal egyetemben, de úgy tűnik, hogy ez a felállítás sem bizonyult tartósnak, mert a későbbi, 1540-es évekből származó Hofstaatokban már nincs nyoma, minden bizonnyal feladatkörét a Cseh Kancellárián belül működő egyik titkár vette át (ÖZT I. 155.). Hosszú távon a számos expedíció és titkári pozíció közül csupán a birodalmi és osztrák tartományi ügyeket vivő, röviden és tömören csak németként emlegett expedíció három titkárral, valamint a latin két titkárral, a spanyol és a burgundiai titkár posztja állandósul, valamint a lényegében önállóan működő, de az 1550-es évekig még mindig a Hofkanzlei apparátusán belül feltüntetett Magyar és Cseh Kancellária (pl. 1551. évi Hofstaat, ÖStA HHStA OMeA SR Kt. 182. Nr. 30., ÖZT I. 169–170.). Ez az egyetlen epizód is világosan bizonyítja, hogy milyen veszélyekkel jár a csupán az instrukciókra támaszkodó intézménytörténet. Sajnos az I. Ferdinánd kori Hofkanzlei története továbbra is feltáratlan, ezen nem segített a monumentális, közelmúltban megjelent Habsburg Monarchia igazgatástörténetének első kötete sem, amely összesen egy oldalt és hat sort szentel a több mint harminc évig működő intézménynek (Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Bd. 1. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen. Hrsg. Michael Hochedlinger – Petr Mat’ a – Thomas Winkelbauer. Wien 2019. 445–446.).

Helytálló a megállapítás, hogy Közép-Szolnok megye Szegedy Ferenc idején Erdélyhez tartozott és külön főispánt bírt Bialis Ferenc személyében, viszont igény szintjén a címet a 17. századi egri püspökök, így Szegedy Ferenc is használta. Mint egri püspök, Heves és mindkét Szolnok megye örökös főispánja, jászói prépost, királyi tanácsos jelenik meg 1669. december 14-én I. Lipóttól kapott perhalasztást engedélyező oklevélben („episcopi ecclesiae Agriensis, et comitatum de Heves, et utriusque Szolnok supremi et perpetuique comitis... MNL OL A 57 vol.1 4. pag. 449-450.), így címzik az egri érseki levéltárban őrzött, hozzá intézett levelekben (Egri Érseki Levéltár, Szegedy Ferenchez intézett levelek), ahogy az előd Kisdy Benedek egri püspök titulátúrájában is szerepel, amikor a kassai egyetemet megalapítja (1657. febr. 26., Farkas Róbert: A kassai kath. főgimnázium története. Kassa 1895. 33.).

Szijártó M. István jelzi, hogy a Lippay György esztergomi érsek 1646-os Budára küldött követéből nemcsak arra lehet következtetni, hogy a magyar rendeknek az oszmán politika terén önálló lépésekre nem nyílt lehetőségük, hanem arra is, hogy a követküldés megtörtént. Opponensemnek igaza van, jómagam azonban a dolgozat ezen részében a Haditanács és a kancellária viszonyát vizsgáltam. A felhozott példa célja nem a magyar szerepvállalás feltárása volt, hanem a kancellária szerepének vizsgálata, amely jelen esetben csupán a Haditanács döntésének a közvetítésére korlátozódott.

Ha eljutok a dolgozat könyvformátumban való megjelentetéséhez, törekedni fogok egy Monok István által jelzett kifejezésgyűjtemény összeállításához, amely segít a kora újkori

irattani kifejezések közötti eligazodásban. Bár felmerült bennem annak idején az ötlet, hogy a dolgozat keretében részletes kancelláriai irathasználatot bemutató fejezetet készítek, de a kora újkori magyarországi irattan csekély feldolgozottsága miatt ez olyan mértékű feladatot jelentett volna, amely alapjaiban sodorta volna vezélybe a már úgy is túl régóta vajúdo kancelláriai kutatások lezárását.

Gecsényi Lajos kifogásolta a Cseh Kancelláriára vonatkozó cseh nyelvű irodalom elmaradását. Ennek az okát az adja, hogy Petr Mat' a Habsburg Monarchia igazgatástörténete számára írt, és a szerző jóvoltából még kéziratban használt német nyelvű tanulmánya, a kötet gyakorlata szerint részletes annotált bibliográfiát is tartalmazott (Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie i. m. Bd. 1/1. 461–488.). Ezt áttanulmányozva megkönnyebbülve láttam, hogy a Bécsben működő, 16–17. századi kancelláriái részlegre vonatkozólag nincs olyan irodalom, amely megismerése érdekében érdemes lenne birkózni a cseh nyelvvel.

A dolgozat készítése kapcsán nem kevés fejtörést okozott számomra, hogy milyen mértékben törekedjek szakirodalom bevonására. A kora újkori kancelláriák története nem váltott ki túl nagy érdeklődést történészi körökben, a primér irodalmak száma így feltűnően csekély. És ez a megállapítás érvényes a már idézett, Habsburg Monarchia igazgatástörténet feldolgozó monumentális munka első kötetének megjelenése után is (közép-európai szinten továbbra is Lothar Gross 1933-ban a Reichshofkanzlei-ről készített munkája az utolsó számottevő kancelláriatörténeti irodalom). Némi latolgatás után ezért úgy döntöttem, hogy a hivatali elfoglaltságomból kiszabadítható időt elsősorban a rendelkezésemre álló levéltári források feltárására fordítom, és a kapcsolódó irodalmakból csupán a legfontosabb, valóban releváns munkák feldolgozását állítom középpontba. A levéltári feltárás nyomása alól felszabadulva, a disszertáció monográfiává formálása kapcsán mindenképpen szeretnék még egy körszemlét tartani azon munkák bevonása érdekében, amelyek segíthetnek a Magyar Udvari Kancellária 1527 és 1690 közötti történetének értelmezésében.

Az átszervezés kapcsán kifogásolta Monok István az ezt tárgyaló fejezet rövidségét. Egyelőre sajnos hosszabb fejezet elkészítését a rendelkezésre álló forrásanyag nem engedi meg. Tovább lépésre csupán akkor látok módot, ha sikerülne újabb levéltári anyagot bevonni (erre a legtöbb esélyt osztrák-cseh főúri családi levéltárak jelenthetnek). Néhány ponton szeretném még a közeljövőben a kancelláriai kutatásaimat továbbvinni, ezek közé tartozik a dolgozatban ismertetett, Korompai kancellár 1687–1690 között vezetett diáriumának mélységi feldolgozása, illetve Somogyi Ferenc 1690-et átívelő pályájának bemutatása. Talán néhány adalék ezen munkálatok során is felszínre kerülhet. Az esetleges nyomtatott változat számára tervezem még egy feldolgozás elkészítését, amelyben azt szeretném vizsgálni, hogy az 1690. évi nagy reform vajon hogy és mennyire került át a hivatali gyakorlatba.

Végezetül szeretnék reagálni Szijártó István megjegyzésére, hogy vajon miért nem folytatódik a kancellária története 1690 után, miközben egy korábbi munkámban foglalkoztam a 18. századi fejleményekkel. Ennek két oka van. Az 1690-et követő évektől rendelkezésre áll a kancellária levéltára. Ebben az esetben tehát nem kell küzdelmes kutatásokat folytatni más hivatalok levéltáraiban található lenyomatok összegyűjtése érdekében. Lehet alkalmazni a hagyományos hivataltörténet módszerét, a meglévő hivatali levéltár feldolgozását. Az egyes fogalmazványokon is megszapornodnak a hivatali jegyzetek, amelyek az ügymenet rekonstrukcióját megkönnyítik. A hivatalnokságra vonatkozóan pedig, legalábbis 1784-ig bezárólag, rendelkezésre áll egy eskükönyv, amely alapját képezheti mindenféle prozopográfiai kutatásnak. Annak idején ezen eskükönyv egy Bécsbe sodródott másolatát dolgoztam fel, erre támaszkodva kezdtem meg kalandozásaimat a 18. századi kancelláriatörténet terén. Itt az igazi kihívást a nagy mennyiségű forrásanyag feldolgozása

jelenti, ellentétben az általam választott korszak forráshiányával. És végül következzenek a másik ok. A folytatás azért is maradt el, mert a hivataltörténet elsősorban levéltárosok munkaterülete. Műveléséhez elengedhetetlen a levéltári anyaghoz való korlátlan hozzáférés, az iratok raktárban való megtekintése, ha kell egy-egy akta rövid időn belül akár többszöri kézbevétele, összehasonlítása más ügyiratokkal. Ez a szabad anyaghoz való hozzáférés az én esetemben 2014-ben bekövetkezett pályamódosításomnak köszönhetően már nem áll rendelkezésre. Nem kevés gondot okozott az 1690 előtti történet lezárásánál is, hogy megszűnt a korábban élvezett privilegizált helyzet, jóllehet egykori kollégáimtól, a Haus-Hof- und Staatsarchiv, a Finanz- und Hofkammerarchiv és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársaitól ezen a téren mindenfajta támogatást megkaptam, ezért csakis köszönettel tartozom nekik.

Zárásképpen pedig szeretném megjegyezni, hogy bízom benne, hogy az elkészített munka nem egy út végén áll, hanem ellenkezőleg, inkább kiindulópontja lesz további, Magyar Udvari Kancelláriára vonatkozó, vagy ahhoz kapcsolódó kutatásoknak, amelyek pontosítják, vagy újraművelik, módosítják az általam megformált képet.

Budapest, 2019. október 29.

Fazekas István